

СТЕВАН ЈОВИЧИЋ

*Могућности филма леже у немогућем, а
границе му се њоклајају са границама
људске машине, а она је неограничена.*
(Душан Вукотић)

ЕСТЕТСКЕ ВРЕДНОСТИ ВИЗУЕЛНИХ РЕШЕЊА У ФИЛМОВИМА ДУШАНА ВУКОТИЋА И АЛЕКСАНДРА СЕКУЛОВИЋА

Обележавајући пола века црногорске кинематографије и анализирајући високе уметничке домете које су остварили филмски уметници који припадају корпусу *црногорског филма* сматрам да се овом приликом мора указати и на стваралаштва два тиха човека, два велика прегаоца којих више нема међу нама, редитеља, "песника филмске режије у новој ликовној обради цртаних, анимираних и играних филмова" Душана Вукотића (1927-1998) и директора фотографије Александра Секуловића (1918-1974), који је у сваком филму показивао да камера није хладни инструмент за регистрацију стварности, већ средство да се визуализује задата мисао.

*Душан Вукотић - први Европљанин који је добио Оскара
за цртани филм*

Душан Вукотић, филмски редитељ светског угледа, у својим делима први је у нашој средини указао на велике стваралачке могућности цртаног филма, увек истичући да је основно изражајно средство цртаног филма линија, а "линија нема граница". Ни његова остварења нису познавала границе, допринео је са својим фил-

мовима да свет упозна "југословенску школу цртаног филма", како су називана дела наших аниматора крајем педесетих и почетком шездесетих, пре свега оних окупљених око "Загреб филма", а који касније постају познати као аутори "загребачке школе цртаног филма", чији је најистакнутији стваралац Душан Вукотић. Он је и први филмски аутор који је изабран за академика у нашој земљи, био је члан Црногорске академије наука и умјетности, једне од ретких академија у свету која је признала филм за уметност, а од 1971. године члан је Америчке академије за филмску уметност и науку (Academy of Motion Picture Arts and Sciences) чиме је стекао право да учествује у гласању за награду Оскар.

Потребно је подсетити се да је Душан Вукотић почео као карикатуриста. Скоро да је заборављено да је у рату цртао за зидне новине, а да је прву карикатуру објавио у "Језу", још док је био подгорички гимназијалац и потписао је Душан Вукотић - Титоград. За време студија архитектуре у Загребу постаје карикатуриста "Керемпуха" и укључује се у рад студија "Дуга филм", где су окупљени аутори покушавали да стварају анимирани филмове по угледу на Дизнија. Он скреће пажњу јавности на себе не само са филмовима *Како се родио Кићо* и *Зачарани дворац у Дудинцима*, већ пре свега као комплетан аутор који је главни цртач, аниматор и редитељ. Радећи серију рекламних филмова у потпуности савлађује технику цртаног филма, а са коришћењем редуковане анимације и поједностављеног цртежа фигуре указује на стварање сопственог стила у коме боја и музика губе смисао илустрације и постају средство изражавања као и сам цртеж. Најзад, 1956. године не само да добија највишу награду на Пулском фестивалу за *Неславног робота*, већ и признање "за пионирски рад на стварању југословенског цртаног филма". Он је стварно био један од носилаца идеје за стварање модерног израза југословенског цртаног филма. Почињао је да трага за сопственим стилем у тренутку када је свет био задивљен мајсторијама Волта Дизнија (Walt Disney). Дизни 1952. године чак није удостојио младе аниматоре из Загреба, ни личним одговором, када су му послали своје прве радове и затражили његово мишљење. Неколико година касније, када је видео филмове загребачких аутора, Дизни је на фестивалу у Сан Франциску указао "да је југословенска производња најспремнија да заступа нову линију. То је нови талас у цртаном филму" (К.Ч: *Још један усјех Душана Вукотића*, "Побједа", 19. 11. 1961), а најистакнутији протагониста тога правца је био Душан Вукотић.

Вукотић је међу првима срушио дизнијевску поставку да је цртани филм намењен само деци. Увео је савремена графичка решења у цртеж, одстриао је из њега анатомски реализам, елиминисао је говор, тако да његови филмови постају само цртеж и звук.

Због тога Вукотић у филмовима нема вербалних ситуација, него уместо њих ствара одговарајућа графичка решења. У Кану 1957. године задивио је теоретичаре анимације, јер његови филмови су тачно садржавали све нове поставке цртаног филма, а *Каубој Цими*, *Абра кадра* и *Чаробни звуци* били су у центру пажње, а њихов аутор Душан Вукотић почиње да добија заслужена признања.

У једном аналитичком тексту, када је Вукотић добио награду "Оскар", познати филмски критичар Драгослав Адамовић написао је за њега да је "најскромнији уметник кога је срео, а да 'Вуд', (како се потписивао у прво време испод својих карикатура, што постаје касније његов псеудоним са којим је ословљаван у целом свету), није само синоним, када се (са највећим уважавањем) каже 'југословенска школа цртаног филма', већ и - појам за много шта. На пример: за супермодеран графички израз, за ватромет највиспредијег духа, за бриљантност читаве обраде, од позадине до музике, за једно беспрекорно осећање хумора, за феноменалну карактеролошку обраду својих јунака, укратко - за све оно што Вуд данас јесте, за све оно што нас је задужио, за све оно што нам данас даје прилику да се искрено обрадујемо и да му најискреније честитамо" (Д. Адамовић: *Оскаревац Вуд*, "НИН" 15. 04. 1962). "Оскар" је био 25. награда додељена Душану Вукотићу за његове филмове.

Душан Вукотић је стварни покретач и најмаркантнији стваралац модерних цртаних филмова на европском простору, који је од самих почетака доследно градио своју визију уметности филмске анимације. У свом стваралачком поступку успевао је да оживљени пртеж изгуби потребу за било каквим коментаром, а у исто време да модерним графичким решењем ослободи цртеж свега сувишног. Умео је да избегне херметичност у својим филмовима, јер се никада није играо цртања, већ цртачки мислио стварајући сопствени, до тада непознати стил у креирању оживљених пртежа, стил који се данас назива његовим именом. Свој ауторски приступ у стварању цртаног филма дефинисао је објашњавајући шта њега и друге мајсторе "загребачке школе" чини непоновљивим индивидуалностима. "Приликом покретања, оживљавања ликова, као прва значајна вриједност намеће се такозвани "тајминг" (timing), фамозно "трајање", које и данас остаје нешто практички недефинирано. "Тајминг" је заправо одређивање времена сваког покрета, одређивање 'временског простора' између 'екстрема' појединог покрета. Модерна анимација максимално редуцира вријеме, она га своди на нови закон: али није суштина у самом скраћивању времена, већ у проналажењу максималне изражајности у тој другој новој димензији трајања. Реални покрет руке који 'играна' камера биљежи у 24 квадрата, дакле у једној секунди, смањен на половину, дакле на 12 квадрата -

не значи аутоматски покрет пренесен у домен цртаног филма. Како скратити покрет, на коју меру - да би он оживио у новом смислу? То је 'тајминг', вредност и тајна трајања, то је проблем који сваки аниматор рјешава сам за себе, на свој индивидуални начин. Ето, зашто у нашем студију више нема 'фазера', сарадника који механички попуњавају фазе унутар два 'екстрема': то више нису механичке фазе, већ одређени ритмови који имају посебан смисао и које сваки умјетник одређује независно од неког опћег правила. Најбитнија разлика између класичног и модерног цртаног филма управо је у томе. Свака фаза је креација - баш као и сваки 'екстрем'. Одатле и сличност модерног аниматора с диригентом: фазе су попут нота - знате што свака представља, али је ипак можете оживјети на много разних начина" (Р. Мунитић: *О анимацији*, Београд, 1973, стр.7). У цртежу се определио за карикатуру која на духовит начин представља карактер личности његових филмова, а успео је да пажљивом разрадом свих њених могућности створи читав један свет својих филмова и непоновљивих ликова, који својом покретљивошћу оживљавају читаву причу која је кратка и духовита са низом асоцијација и алузија, са препознатљивим гегом. Тако је тим својим оригиналним стилем стварао филмове који су били слика света и уметнички одраз појава које нас окружују.

У ствари, његово дело је својеврсна антологија пародија на најпопуларније филмске жанрове, а то су: научна фантастика (*Посјећ из свемира*, 1955; *Несмишени робови*, 1956; *Крава на Мјесецу*, 1959); вестерн (*Cowboy Jimmy* 1957); филм ужаса (*Велики ситрах*, 1958); криминалистички филм (*Концерт за машинску љушку* 1958). Инспирацију је налазио у бајкама (*Чаробни звуци и Абра кагабра*, 1957) и сатири (*Реј је улазница*, 1959). У свим тим филмовима у први план истиче проблем простора и стварање димензионалне површине, што развија до савршенства у *Осветљенику* (1958) и стваралачког врхунца који постиже у *Сурогаји*. У том филму остварује да сви елементи буду у истој равни и да функционишу по истом систему вредности, са циљем да се разбију свакодневне конвенције, а да се створи слободна личност у једном редукованом свету, који представља субјективну пројекцију свести, али која је потпуно условљена објективном стварношћу.

Сурогаји је данас веома реалистично дело за које можемо рећи да је инспирисано реалношћу и ауторовом потребом да тој реалности да смисао. Зато ексер који се појављује, у ствари "опомиње да то све што видимо није тек необавезна игра и ирационално превазилажење стварног, већ и сасвим одређена метафора која, посредством аутора, налази свој смисао управо у стварности наших дана" (П. Волк: *Естетика модерне анимације*, Београд, 1970. стр. 84). Оваква асоцијација дела која је оставила снажан утисак на низ ауто-

ра који су писали о том филму пре 30 година, данас је најбоља потврда универзалности и трајности Вукотићевог дела.

Добио је сасвим заслужено "Оскара", као први аутор цртаног филма изван америчког подручја, али он није стао. Једном приликом је рекао: "Ако неко жели да буде стваралац, мора увек и поново да се потврђује. У противном, постаје свој властити споменик". Наставио је да ствара филмове који су лако разумљиви сваком, тако да се увек морамо присетити његове *Иџре* (1962) где се наивна игра деце завршава плачем - неозбиљна игра одраслих завршиће се катаклизмом. Свој страх од реалности која нас је окруживала и од будућности коју смо доживели, исказао је у филмовима, истинским ремек-делима *Мрља на савјести* (1968), *Opera Cordis* (1968) и *Ars Gratia Artis* (1970).

Душан Вукотић био је један од најзначајнијих стваралаца и најпознатији аутор модерне анимације. Ушао је у све антологије филмске уметности, али његово филмско дело у целини тек би требало поново сагледати и анализирати његов стваралачки поступак, не само у анимираном, већ и у играном филму и одредити му место, не само у нашој уметности и култури, већ и у светским размерама. Још док је био жив о Душану Вукотићу говорило се, с правом, да је наш највећи и најзаслужнији човек у југословенској култури. Биће потребан огroman труд да се тачно утврди број награда које су добили његови филмови, а и он је добио сва највећа признања некадашње Југославије. Међутим, после њеног распада у "игри" одраслих, коју је предвиђао у својим филмовима, стављен је на маргину живота, само због свог порекла. Живио је повучено и спремао нове пројекте за цртане и игране филмове, свестан да их не може остварити. У средини коју је задужио својим делом, смрт великог уметника 8. јула 1998. године скоро да је прећутана, са штурим коментарима. Морао се ипак поменути у званичним гласилима, али то као да је утицало да се у свету о њему поново почне говорити као о једном од највећих стваралаца у нашем времену. На Фестивалу у Херцег-Новом ове године један дан је био посвећен академику Душану Вукотићу за кога је с правом речено да је "проширио хоризонте естетике анимираног филма и својим делом означио параметре у тој области" (З. Велимировић).

Камера која визуализује загају мисао

У Херцег-Новом пре 80 година рођен је директор фотографије Александар Секуловић, један од најистакнутијих и најдаровитијих уметника филмске фотографије које смо имали. Прве филмске снимке направио је још у рату са камером позајмљеном од совјетског сниматеља Муромцева, а своју велику даровитост за филмску

фотографију показује као асистент Едуарда Тисеа, славног Ејзенштејновог сниматеља, код кога стиче прва знања о тајнама камере за време снимања филма *У њанинама Југославије* (1946). Његов смисао за фотографију долази до изражаја и у првом југословенском филму *Славица* (1947) где први пут снима самостално неколико кадрова играног филма, а потом постаје директор фотографије у филму *Бесмртна младосћ* (1948) са којим почиње период у југословенској филмској фотографији, који се може назвати именом Александра Секуловића. За само 15 година рада снимео је 20 играних и 30 краткометражних филмова, а то за тако кратко време представља прави подвиг у нашој кинематографији. Стварао је у периоду када је једна од највећих вредности нашег филма била фотографија, па је посебно интересантно да је четири пута био награђен Златном ареном за фотографију. Три пута је добио највише признање за црно-белу фотографију у филмовима Владимира Погачића *Велики и мали* (1956), *Субојом увече* (1957) и *Сам* (1959). Мајстор црно-беле слике, умео је да открије лепоту боје и добија Златну арену за филм *Сибирска легија Маџбејџ* (1962), који је режирао пољски редитељ Анджеј Вајда (Andrzej Wajda). Можда ипак највеће успехе Секуловић постиже у филмовима *Козара* (1962) и *Скојје 63* (1964) Вељка Булајића, али и код Мила Ђукановића *Не дирај у срећу* (1961) и *Инспектор* (1965), као и у последњем филму Веље Стојановића *Сатро Матила* (1959).

Александар Секуловић је снимео неколико копродукцијских филмова *Кајо* (1960), *Насиље на џрџу* (1961), али награде више није добијао у Пули, иако је његова фотографија још увек била суверена, најбоља у југословенском филму. Био је признат као најбољи директор фотографије, а више од официјелних признања значили су му позиви редитеља да снима нове филмове. Био је један од оних стваралаца који је све што је радио чинио то на најбољи могући начин, претварајући сваку замисао редитеља у изузетну визуелну метафору, испуњену одговарајућим ликовним смислом и атмосфером која се уклопила у целину дела. Умео је да остварује најтеже захтеве под најтежим околностима, тихо и предано као да је у најудобнијем атељеу. Зато су сви волели да раде са тим драгим и тихим човеком, истинским уметником са филмском камером са којом је умео да на филмску траку пренесе сва танана осећања јунака који су били пред објективом. Валери црно-беле слике које је остваривао у својим филмовима још нису превазиђени, јер његове праве пиктуралне креације истинска су вредност нашег филма.

Указујући у Црногорској академији наука и умјетности на изузетна остварења Александра Секуловића, истински великог уметника са филмском камером, са намером подсећамо се да почива у свом родном граду Херцег-Новом, на гробљу манастира

Савине. Често на хумци уметника заиграју сенке чемпреса и борова и подсети на слике из његових филмова. Он је свој осећај префињене ликовне културе исказивао кроз обликовање филмске фотографије експресивних светлосних контраста у дубинским кадровима у којима је први зналачки употребљавао додатно рефлектујуће светло, са којим је често градио драмску ситуацију на сукобу светла и сенке. Осећај за визуелно обликовање стварности није стекао у школи, носио је то у себи, у свом переклу, као и многи други мајстори камере и кичице црногорске филмске и ликовне уметности. На Филмском фестивалу у Херцег-Новом не постоји награда за фотографију која носи његово име, а он то заслужује.

Stevan Jovičić

AESTHETIC VALUES OF DUŠAN VUKOTIĆ'S CARTOONS AND ALEKSANDAR SEKULOVIĆ FILM PHOTOGRAPHY

Summary

The analysis of aesthetic values of Dušan Vukotić's cartoons, a founder and the most significant autor of the "Zagreb school of cartoons". A brief review of the value of Aleksandar Sekulović film photography, the most outstanding director of photography in Yugoslav film of the 50'.

